

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA SINONIMIK QATORLARNING SEMANTIK TASNIFI VA DOMINANT BIRLIK MASALASI

Turayeva Madinabonu Olimovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Arapov G'ayrat Namozovich

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu tezisda o'zbek va ingliz tillarida sinonimik qatorlarning semantik tasnifi, ularning ma'no nozikliklari hamda dominant birlikning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Sinonimik birliklarning neytral, uslubiy, ekspressiv va konnotativ farqlari qiyosiy yondashuv asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda dominant birlikning sinonimik qatordagi markaziy o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: *Sinonimiya, sinonimik qator, dominant birlik, semantik tasnif, ma'no nozikligi, konnotatsiya, qiyosiy tahlil.*

Kirish

Til tizimida sinonimiya leksik boylikni namoyon qiluvchi muhim semantik hodisalardan biridir. Sinonimlar bir-biriga yaqin ma'noni ifodalasa-da, ular to'liq bir xil birliklar emas, balki uslubiy, emotsional, konnotativ va qo'llanish doirasi jihatidan farqlanadi. O'zbek va ingliz tillarida sinonimik qatorlarni o'rganish ikki tilning semantik imkoniyatlarini, milliy tafakkur va nutqiy tanlov xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, sinonimik qatordagi dominant birlik masalasi alohida ahamiyatga ega, chunki u qatorning asosiy, neytral va umumiy ma'nosini ifodalovchi markaziy birlik hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi

Sinonimiya masalasi jahon va o'zbek tilshunosligida turli nuqtayi nazardan tadqiq etilgan. J. Lyons, A. Cruse, S. Ullmann kabi olimlar sinonimiyani semantik munosabatlar tizimining muhim qismi sifatida baholab, mutlaq sinonimiya juda kam uchrashini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, sinonimlar orasidagi farq ko'pincha uslubiy, ekspressiv yoki kontekstual xususiyatlar orqali namoyon bo'ladi. Rus tilshunosligida Yu. D. Apresyan sinonimik qatorlarda semantik komponentlar va dominant birlikning tahliliga katta e'tibor qaratgan. O'zbek tilshunosligida A. Hojiyev, Sh. Rahmatullayev, R. Sayfullayeva kabi olimlar leksik sinonimlarning ma'no

munosabatlari, uslubiy xususiyatlari va nutqdagi vazifalarini yoritganlar. Ushbu tadqiqotda qiyosiy-semantik, komponent tahlil va tasniflash metodlaridan foydalaniladi.

Tahlil

O'zbek va ingliz tillarida sinonimik qatorlar semantik jihatdan bir necha guruhlariga bo'linadi. Birinchi guruhga denotativ ma'nosi yaqin bo'lgan, ammo uslubiy jihatdan farqlanuvchi sinonimlar kiradi. Masalan, o'zbek tilida yuz, bet, chehra, aft birliklari umumiy "insonning yuz qismi" ma'nosini bildiradi, biroq ularning uslubiy bahosi turlicha. Yuz neytral birlik bo'lsa, chehra badiiy-uslubiy, aft esa salbiy konnotatsiyaga ega. Ingliz tilida ham face, countenance, visage, mug qatori shunga o'xshash xususiyatga ega: face dominant birlik, countenance rasmiy yoki adabiy, mug esa norasmiy va ba'zan salbiy ma'noda ishlatiladi. Ikkinchi guruhga emotsional-ekspressiv farqqa ega sinonimlar kiradi. Masalan, o'zbek tilidagi chiroyli, go'zal, ko'rkam, dilbar birliklari ijobiy bahoni ifodalasa-da, chiroyli umumiy va neytral, go'zal badiiy, dilbar esa emotsional kuchli birlikdir. Ingliz tilida beautiful, pretty, attractive, gorgeous birliklari ham darajalanish xususiyatiga ega: beautiful keng qo'llanadigan dominant birlik bo'lsa, gorgeous kuchli ekspressiv bahoni bildiradi. Uchinchi guruhda qo'llanish doirasi bilan farqlanuvchi sinonimlar kuzatiladi. Masalan, o'zbek tilida o'lmoq, vafot etmoq, jon bermoq birliklari bir umumiy ma'noga ega, ammo o'lmoq neytral, vafot etmoq rasmiy-yumshoq, jon bermoq esa badiiy ifodadir. Ingliz tilida die, pass away, perish qatori ham shunga o'xshaydi. Bu yerda die dominant birlik vazifasini bajaradi. Dominant birlik sinonimik qatordagi asosiy mezon hisoblanadi. U odatda uslubiy jihatdan neytral, semantik jihatdan keng va qo'llanish chastotasi yuqori bo'ladi. Dominant birlik boshqa sinonimlarning ma'nosini izohlashda tayanch birlik vazifasini bajaradi. Shu sababli sinonimik qatorni tahlil qilishda dominantni aniqlash semantik tasnifning asosiy bosqichlaridan biridir.

Xulosa

O'zbek va ingliz tillarida sinonimik qatorlar semantik, uslubiy, ekspressiv va konnotativ mezonlar asosida tasniflanadi. Har ikki tilda dominant birlik sinonimik qatordagi markaziy, neytral va umumlashtiruvchi birlik sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, sinonimlar faqat ma'no yaqinligi bilan emas, balki nutqiy vazifa, uslub va baholash xususiyatlari bilan ham farqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Apresyan Yu. D. Lexical Semantics: Synonymous Means of Language. / Moscow: Nauka. – 1974. – 367 p.
2. Cruse D. A. Lexical Semantics. / Cambridge University Press. – 1986. – 310 p.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. / Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – 2002. – 168 b.
4. Lyons J. Semantics. / Cambridge University Press. – 1977. – 897 p.
5. Murphy M. L. Semantic Relations and the Lexicon. / Cambridge University Press. – 2003. – 292 p.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. / Toshkent: Universitet. – 2006. – 476 b.
7. Ullmann S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. / Oxford: Blackwell. – 1962. – 278 p.